

УДК 316.334.2

Олег Горенко

СТИЛЬ ЕКОНОМІЧНОГО МИСЛЕННЯ ІСТОРИКА І ПРАГМАТИЗАЦІЯ ІСТОРИЧНОЇ СВІДОМОСТІ

Стаття присвячена проблемам продуктивної міждисциплінарної комунікації у сучасному історіописанні. Оцінюються перспективи більш активного використання потенціалу економічної логіки в історичних дослідженнях. Розглядаються питання прагматичного врахування впливу глобальних і європейських процесів на перебіг національної історії.

Ключові слова: економічне мислення, міждисциплінарність, модернізація, національні інтереси, історичний світогляд.

За нинішньої соціально-економічної ситуації в Україні й пізнавальної ситуації в українській гуманітаристиці додаткова увага до специфіки мислення історика видається не зайвою. Спроба кардинального реформування економічних і правових підвалин українського суспільства дає підстави для перетворення економічного напрямку на ключовий сегмент методологічної саморефлексії української історичної науки. Особливо, коли врахувати нещодавні солідні вітчизняні здобутки у дослідженні “стилю мислення” та найбільш вдалі варіанти “концептуальної історії” української історіографії [1]. Зрештою, згадані Олексієм Ясем спроби структуризації загальної історії на засадах культурної чи духовної цілісності, переосмислення взаємозв’язку різноманітних культурних явищ і осягнення “численних паралелей на ниві культурного, духовного, економічного, суспільно-політичного та інших зрізів людського буття” (що у свою чергу породило у соціогуманітаристиці новації типу “стиль епохи”, “стиль часу”, “господарський стиль”, “стиль культури”) були, безперечно, не якимось інтелектуальним кокетуванням, а професійною реакцією на виклики історичної дійсності. В умовах глобалізації, коли свобода розгортання економічних процесів ламає кордони й нівелює поняття економічного суверенітету, немає нічого дивного у тому, що “економічний зріз людського буття” виступає спільним знаменником культурного, духовного, суспільно-політичного “зрізів”, а універсалізація “господарського стилю” сама перетворюється на “стиль часу” і формує еkleктичний “стиль культури” постмодерну, в рамках якої релятивізуються усі попередні системи цінностей. Вельми симптоматично, що Карл Мангейм після своєї еміграції у 1933 р. до Великобританії читав лекції у Лондонській школі економіки та політичної науки. Адже адекватне розуміння того, “як людина насправді мислить”, відіграє ключову роль у справі управління економічними процесами, а тим більше у передбаченні тенденцій їхнього розвитку. Соціокультурна залежність стилю мислення це і його залежність від конкретних соціально-економічних обставин, і постійний вплив на їх формування. Акцентовані К. Мангеймом особливості буття різних прошарків, верств і груп – це, безперечно, й особливості їх економічного буття. Та обставина, що індивід “опиняється в успадкованій ним ситуації з відповідними цій ситуації моделями мислення і намагається розвинути успадковані способи реакції, або ж замінити їх іншими, щоб більш адекватно впоратися з новими викликами, які випливають зі змін чи перетворень ситуації”, мало б слугувати серйозним застереженням для тих, хто сподівається змінити людське мислення одним махом. Руйнація пам’яток не вирішує проблеми оновлення раціонального змісту людської пам’яті. Коли вже звертатися за порадою до К. Мангейма й тлумачити соціальне буття як складне історичне явище, що у різні епохи породжує різні “життєві

домінанти економічного, релігійного та іншого спрямування”, то варто, мабуть, спробувати самотужки зібрати ці домінанти до купи й, зрештою, визначити предмет пріоритетної уваги. Приміром, нерозуміння специфіки економічної домінанти у період очевидного економічного занепаду означає нерозуміння не лише своєї епохи, а й взагалі історії як такої. Й навпаки, сам процес осмислення історичної специфіки економічної домінанти вже є одним з ключових етапів того “інкубаційного періоду” виношування конкретних дослідницьких планів і задумів, про який писав відомий український економіст К. Воблий [1, с. 14–46].

Професійне історіописання розвивається у якійсь новій ситуації інформаційної єдності світової і національної історії й контактує із соціальною реальністю у такій свідомісній площині, яка дозволяє загальмувати будь-яку захисну реакцію шляхом корисливої віртуалізації дійсності. Разом з тим у сфері реальної соціальної комунікації накопичено масу невирішених життєвих проблем, що акумулюють вбивчу енергію підступної снігової лавини, здатної змести усі віртуальні конструкції й картини світу. У сфері економіки покарання за брак комплексності й реалізму у тлумаченні об’єктивної дійсності, за продажну політичну ідеалізацію та самозакохану міфотворчість завжди буває найбільш показовим.

Після гучної ідеологічної перемоги ринкової демократії над радянським “історизмом”, економічна логіка спрощеного марксизму миттєво перетворилася на методологічне табу для більшості пострадянських дослідників історії. Тверезих оцінок марксистського етапу розвитку історичної думки не бракує, однак, еквівалентного заміниника фундаментального економічного аналізу в рамках нової цивілізаційної парадигми вчасно запровадити так і не вдалося. Пострадянські інтелектуали як і абсолютна більшість звичайних громадян виявилися раптово враженими психологією рантє, в рамках якої вони цілковито поклалися на делікатність “невидимої руки ринку” у складній справі захисту від гіркої “іронії історії”. Усі чомусь свято повірили у те, що дуже скоро отримають казкову винагороду тільки за те, що із заплющеними очима здійснили карколомний цивілізаційний стрибок у царство свободи. Безоглядна романтична “деекономізація” й “дематеріалізація” колективної та індивідуальної історичної свідомості значно полегшила новітнім міфологізаторам і нечистим на руку матеріалістам-практикам процес привласнення “сухого економічного залишку” спонтанної демократичної трансформації.

У цьому сенсі інновативне тлумачення майбутнього всесвітньої історії як “історії винахідників холодильників” виглядає безперечно цікавим кроком на шляху повернення до витоків матеріального життя людства. Однак, при цьому залишається відкритим питання про те, чи потрібно вчити і вчитися осмисленню історичних наслідків суб’єктивізованого тлумачення об’єктивних економічних законів, тобто чи варто взагалі прагнути до комплексного осягнення еволюції економічного середовища. Вітчизняні політологи й економісти давно зрозуміли потребу адекватної інтерпретації глобальних економічних зрушень і вироблення нової моделі економічних перетворень в Україні. У той же час потрібно визнати, що попри окремі цікаві здобутки, відповідного узагальнення економічної складової сучасного етапу історичного розвитку молодшої Української держави з боку вітчизняних теоретиків і методологів історії все ще бракує. Низка перспективних наукових ініціатив такого спрямування ще не отримало відповідного розвитку і не перетворилася на самостійний сегмент продуктивної міждисциплінарної комунікації. У даному випадку ми стикаємося, мабуть, із головною вадою історичного досвіду – він постійно запізнюється і, як наслідок, не встигає співпадати із черговим викликом актуальної дійсності. Можливо, це найголовніша генетична вада методології історичної науки як такої – завжди виробляти той чи інший цільовий масив досвіду заднім числом. Можливо, через

це такий масив досвіду виявляється “заздалегідь простроченим”. Він залишається лише черговими спогадами, котрі доводять тільки те, що суспільства таки пам’ятають. Шкода, що Пол Коннертон у своєму дослідженні проблем історичної пам’яті навіть не спробував вирішити дану дилему [2]. Тим більше коли так очевидно, що економічний сегмент пам’яті у порівнянні з іншими є, можливо, єдиним знанням про минуле, який користується абсолютно реальним щоденним попитом. Щоб переконатися у цьому, достатньо лише кинути оком на збентежених клієнтів валютних обмінників у “недорозвинених” країнах або придивитися до поведінки читачів якогось “Біржового вісника” у країнах розвинених. Це досить дивно, коли враховувати, що світового досвіду фахового історичного аналізу економічної сфери накопичилося більш, ніж достатньо. Одна лише “школа Анналів” давно вирішила цілу низку життєво важливих для суспільства методологічних питань комплексного тлумачення об’єктивної реальності людського буття. Достатньо згадати “світи-економіки” Фернана Броделя, його висновки щодо еволюції національних ринків, оцінки особливостей промислової революції і самобутнє тлумачення проблем економічного зростання. Вже саме лише броделівське тлумачення взаємозв’язку “реальностей історичних та реальностей нинішніх” мало б слугувати серйозним імпульсом для самостійного переосмислення усього економічного сегменту вітчизняного історіє писання. Адже, як слідом за Марком Блоком та багатьма іншими нагадує Ф. Бродель у своєму масштабному дослідженні матеріальної цивілізації, економіки і капіталізму, “хіба ж пояснення сучасності не заповітна мета історії, не глибинний її мотив?”. Як підкреслює вчений “головним привілеєм капіталізму нині, як і в минулому, залишається свобода вибору, – свобода, яка залежить водночас від його панівного соціального становища, від ваги його капіталів, від його здатності робити позички, від його інформаційної мережі й найменше від зв’язків, які створюються між членами могутньої меншості, хоч би як вона була поділена грою конкуренції, низку правил та форм співучасті” [3, с. 555, 557]. Вже виходячи з одного такого визначення можна висувати, що насправді капіталістичної “свободи вибору” в Україні за усі роки незалежності так і не створено. Створення простору такої свободи і є, власне, сенсом реальних демократичних реформ, про які постійно точаться розмови на всіх рівнях як в Україні, так і за її межами. Ф. Бродель рішуче виступає проти твердження, що капіталізм – це “економічна система”, й нічого більше”. На його переконання, потрібно тверезо усвідомлювати, що капіталізм “живе за рахунок суспільного ладу й, будучи суперником чи співучасником, перебуває на рівних (або майже на рівних) з державою, персонажем настільки обтяжливим, наскільки він лише може бути” [3, с. 558]. Головна вада української трансформації полягала у корисливому приховуванні цієї обставини, внаслідок чого пострадянський варіант капіталізму перетворився на “троянського коня”, який десятиліттями паразитував на руїні СРСР, таємно панував над державою, висмоктуючи з неї усі життєві соки і на заміну не пропонуючи моральній частині спільноти лише жалюгідні крихти розрекламованої свободи. “Дорога від рабства” перетворилася на виснажливу біганину по колу, яка дивовижним чином завершилася старим міфом військового комунізму про те, що “економічна система” взагалі не потрібна, а усі життєві проблеми молодій державі можна вирішити лише за рахунок безупинної радикалізації політичної сфери. Як на початку XX ст. відзначав автор славнозвісного “Емпіріомонізму” й оригінальної “Тектології” О. О. Богданов, економіст має здійснювати у своїй голові “розкриття форм мислення, що затемнюють пізнання”. Однак хіба аналогічна операція не пасує до історичного пізнання, й хіба буде великим гріхом скористатися при цьому історичним досвідом економістів? Як, зокрема, зауважував учений у своєму листі А. В. Луначарському 19-го листопада 1917:

“Існує такий текстологічний закон: якщо система складається з частин вищої та нижчої організованості, то її відношення до середовища визначається нижчою організованістю. Наприклад, міцність ланцюга визначається його найслабшою ланкою, швидкість ескадри – найбільш повільним кораблем і т. п. Позиція партії, що складається з різномірних класових загонів, визначається її відсталим крилом. (...) Логіка казарми, на відміну від логіки фабрики, характеризується тим, що вона розуміє будь-яку задачу як питання ударної сили, а не як питання організаційного досвіду й праці. (...) Захопити владу, тоді все можемо. Угода? Це навіщо? Ділитися здобиччю? Як би не так: що? Інакше не можна? Ну добре, поділимося – А, стій! Ми знову сильніші! Не треба... і т. д...” [4, с. 352–355].

На жаль, не втрачає актуальності невтішний висновок українських істориків про те, що “вітчизняна політична еліта дуже повільно набуває необхідну звичку до глобального мислення та локальних ефективних дій” [5, с. 3]. Як наслідок, досить часто домінує суто історицистська оцінка фаталістичної напередвизначеності долі України. Спостерігається небезпечно інтелектуальне й моральне замирення з перспективою циркулювання українських громадян у якості такої собі пульпи глобальної історії. Разом з тим, економісти тверезо наголошують на тому, що “визначення ролі та функцій національних держав у сучасній світогосподарській системі є центральною та найбільш дискусійною проблемою формування глобального інституційного середовища. Якщо раніше за масштабами та якістю регулятивного впливу держава посідала домінуюче становище у світовій економіці, то за умови поглиблення глобалізації них процесів усе виразнішою стає тенденція “розмивання” її економічного суверенітету” [6, с. 178]. Зі свого боку історик має достатньо можливостей відслідковувати те, як на рівні колективного мислення наша попередня, комуністична глобалістика (“Пролетарі усіх країн, єднайтеся!”), котра обіцяла переробити під себе увесь глобальний світ, не дуже вдало і з величезними економічними втратами поступається новій перелякано-паралітичній переробці себе під глобальний світ з урахуванням зафіксованого у численних міжнародних документах (у тому числі й на рівні Євросоюзу) концепту “свободи руху робочої сили”. Хоча насправді глибинних змін на рівні світогляду не відбулося, оскільки цей ринковий принцип є лише переформатуванням знаменитої марксистської сентенції: “Робітники не мають батьківщини” [7, с. 459, 444]. Але як довела історична практика, батьківщину відняти ще й як можна. Приміром, викинувши працюючого і добросовісного громадянина з його оселі через заборгованість перед лукавими кредиторами у період неочікуваної фінансової кризи, попередити яку не змогли недолугі державні мужі. Політичні генії тієї самої незалежної держави, якій протягом попередніх десятиліть згаданий добросовісний громадянин патріотично співав осанну і сумлінно сплачував чималі податки. У даному сенсі кожна катастрофічна девальвація національної валюти – це не лише падіння економіки, добробуту, обмеження законної свободи пересування і руйнація захищеності особистості. З точки зору історії ментальності, враховуючи значимі символи й образи на грошових купюрах, що перебувають в обігу, – це знецінення, руйнація й паскудне паплюження усієї історичної та культурної свідомості нації. Це падіння цілого історичного світу.

Чомусь постійно забувається, що Україна таки є, і є не просто сама по собі, а вже двадцять з гаком років стала новою батьківщиною для мільйонів талановитих і працюючих людей, які прийняли її у цінності свого життя. Йдеться про мільйони людей, цілком здатних скласти гідну історичну конкуренцію іншим народам глобалізованого світу. Чомусь забувається, що “конкурентоспроможність національної економіки в умовах глобалізації під впливом інформаційно-технологічної революції виходить на перший план для будь-якої країни світу” [8, с. 10]. Насправді глобалізація, адекватно розтлумачена

у площині національної екзистенції як об'єктивний історичний процес, – це далеко не пасивний дрейф на уламку крижини, а парусна регата у світовому океані, де кінцевий успіх і саме виживання залежать від вдалої конструкції судна, його загального стану, вправності команди і правильності обраного курсу.

Відповідальні дослідники давно відзначають загрозливі симптоми парадоксальної демодернізації нашої країни на тлі невгамовного потягу до силової політичної модернізації. Антиномії пострадянського демократичного простору потребують максимально швидких і ефективних рішень, запорукою успішності яких може бути з одного боку більш сфокусований, а з другого – суттєво більш комплексний рівень осмислення нових історичних явищ. По великому рахунку йдеться про новий, більш прикладний рівень історичного мислення, котрий зміг би забезпечити раціональне використання існуючого історичного досвіду, так би мовити, прямо “з коліс”. Йдеться не лише про його раціональне використання, а й про прискорене формування прикладного масиву історичного досвіду, котрий би реально відповідав таксономії найгостріших економічних, соціальних і духовно-культурних потреб української сучасності у їх органічному взаємозв'язку. А це, у свою чергу, потребує додаткового уточнення й удосконалення методологічного інструментарію свідомого процесу відбору, узагальнення та аналізу все більш складної емпірики економічного виживання.

Міждисциплінарність історичного емпіризму (так само як і раціоналізму) обумовлена природною міждисциплінарністю самого людського життя, “запах” якого, на переконання М. Блока, повсюдно й вишукує історик, неначе казковий людоджер. Попри будь-які нові рецепти “знелюднення” або “залюднення” історичної методології, спільний людський життєпростір нікуди не зникає. Славнозвісне “соціальне середовище” з його численними інститутами, дюркгеймівським поділом суспільної праці і “соціальними фактами” як і раніше провокує дослідницьку цікавість. У цьому сенсі “прагнення співвіднести факти таким чином, щоб вони стали зрозумілими нам і окремішньо, і у сукупності” є для професійного історика не менш природним, аніж, приміром, для антрополога, соціолога або економіста [9, с. 212]. Тим більше, в умовах, коли, за словами видатного економіста Нуріеля Рубіні, політика залишається такою річчю, “в якій ніхто не робить нічого остаточно. (...) Завжди є проміжок між тим, що було анонсовано, і тим, як швидко це буде реалізовано і чи буде воно реалізовано взагалі” [10]. Розуміння можливої людської реакції, за неможливості точного передбачення реалістичності прогнозів і намірів – чи не найважливіший здобуток комплексного історичного мислення. Й у цьому плані запропонований Б. Г. Нібуrom аналіз політичного значення римського плебсу, здійснений на основі розгляду економічних умов, може виявитися значно кориснішим для розуміння сучасності, ніж цілий стос найоригінальніших методологічних рефлексій постмодерного історіописання.

Яскравим прикладом глибинного логічного синтезу економічного та історичного мислення у проблемному полі т. з. “нової історії” може слугувати “альтернативна історія”. Як, зокрема, зауважує С. Н. Ковальов (економіст та історик за освітою), економісти називають свою дисципліну “наукою про вибір”. Для них є само собою зрозумілим, що існує декілька варіантів вирішення будь-якої проблеми, один з яких є оптимальним. Той факт, що у реальному житті часто обирають зовсім не оптимальний варіант, економістів зовсім не бентежить. Якщо економічні суб'єкти часто помиляються, то економіст вважає своїм обов'язком пояснити їм, якими більш вигідними можливостями вони нехтують. На думку дослідника, традиційне мислення істориків функціонує згідно з іншим принципом. Якщо економісти вивчають головним чином масові, повторювані події, то історики схильні до сприйняття історичних подій як унікальних.

Класичний історик зазвичай переконаний у тому, що в реальній історії відбулося те, що мало відбутися, і тому вбачає своїм завданням пояснити, чому саме трапилося саме так, а не інакше. Коли ж історик відзначає помилки історичних осіб (або соціальних груп), то й тут він, як правило, прагне з'ясувати їх причини (тобто, обґрунтувати закономірність вже самої помилки). Із появою “альтернативної історії”, на переконання С. Н. Ковальова, фактично відбулося впровадження економічного мислення в історичну науку, в процесі застосування якого пропонується сприймати завершені історичні події як один з альтернативних варіантів, причому, часто не найкращий.

На нашу думку, з подібним висновком можна погодитися лише частково, оскільки економічне мислення теж не має монополії на альтернативність. Адже фаллібілістична наукова парадигма має значно ширший загальний контекст. Однак, не викликає сумнівів, що саме економісти накопичили найбільший епістемологічний досвід її практичного застосування. І саме раціональний паралелізм економічного та історичного типу аналізу конкретної ситуації, події, процесу або факту може бути достатньо ефективним засобом верифікації наукового результату [11].

Хоча продуктивність економічної логіки як такої у проблемному полі історичної науки й не викликає жодних заперечень, це ще не дає підстав вважати її панацеєю від усіх викривлень наукової істини. Адже в умовах глобальної розбалансованості економічного життя людства й самі економісти все частіше скаржаться на глибоку кризу культури сучасного економічного мислення. Точаться дискусії про кризу всієї системи сучасних економічних цінностей та установок, що не дозволяє вчасно корегувати фундаментальні підходи до аналізу об'єктивних економічних реалій.

Класичний процес первісного нагромадження капіталу відбувався в Україні хаотично й аморально. Та все ж він відбувся й, зрештою, сягнув у своєму розвитку такого етапу історичної зрілості, коли варто серйозно замислитися над глибинною трансформацією базових принципів функціонування нового економічного середовища. Адже замало усе швидко поділити за зачиненими дверима. Потрібно, щоб усе поділене (й переділене!) запрацювало належним чином, почало нормально взаємодіяти і динамічно розвиватися на якісно новій організаційній основі. Але саму цю основу потрібно створювати. Вкрай необхідно після визначення фіналістів демократизації запровадити зрозумілі й надійні “правила гри”. За наявності епістемологічних викликів світової фінансової кризи, в умовах макроекономічної невизначеності національної спільноти і все більшої розпливчатості перспектив повноцінного членства України у ЄС (колишній французький президент Валері Жіскар де Стен у переддень річниці українського “Євромайдану” з приводу цих перспектив не дуже дипломатично натякнув, що “краще б Україна мріяла про щось інше...”), вітчизняна історична наука має якнайскоріше визначити власну роль у надважливій справі раціональної “селекції правил”. Після виснажливих для абсолютної більшості громадян відбіркових змагань всенародної “гри без правил” давно очевидно є потреба запровадження чітких, зрозумілих і достатньо жорстких правил, здатних убезпечити молоду державу від некерованої ланцюгової реакції у стилі Чорнобиля. З головою поринувши у політичні баталії, Україна заціпеніла на порозі модернізації, розмірковуючи лише про те, як звести кінці з кінцями. Втрата стратегічного мислення є особливо згубною, коли йдеться про реалістичність євроінтеграційного курсу. Свого часу, щоб адекватно оцінити шанси України як запасного гравця Європи, М. І. Михальченко прагматично пропонував попередньо оцінити “стан здоров'я” молодой держави, її техніку гри і вміння грати за правилами. Пропонувалося шляхом наукового аналізу “з'ясувати, що змінилося на краще, що на гірше, що треба вітати, а що

засуджувати”. З цією метою, автор і закликав до застосування нового модернізаційного підходу “до аналізу самої України, подій у ній та за її кордонами” [12, с. 5–6; 8].

Конституційна мета – побудова соціальної держави – може бути реалізована насамперед як масштабний економічний модернізаційний проект. А досягти цієї мети, як переконає європейський досвід, можна лише завдяки органічній єдності економічної, політичної (до політичного аспекту дослідник включає й політико-правовий елемент) та соціальної складової модернізації. Вельми слушно автор наголошує на необхідності термінового і достатньо предметного визначення ключових етапів української модернізації, оскільки “модернізаційні зміни – це не безцільний і не безкінечний процес” [12, с. 17, 44, 48]. Зовнішній (європейський) і внутрішній виміри української модернізації є не лише логічно взаємопов’язаними, а й програмно, законодавчо обумовлюються сучасною європейською практикою. Зокрема, стаття 3 чинного Договору про Європейський Союз недвозначно говорить: “Союз має єдину інституційну структуру, що забезпечує узгодженість та тяглість діяльності, спрямованої на досягнення його цілей, і водночас шанування та розвиток *acquis communautaire*. Союз забезпечує, зокрема, узгодженість своєї зовнішньої діяльності в цілому в контексті політик зовнішніх відносин, безпекової, економічної та з питань розвитку. Обов’язком Ради та Комісії є забезпечувати таку узгодженість та співпрацювати заради цього. Їм належить забезпечувати реалізацію цих політик, кожний в межах відповідних повноважень” [13, с. 21].

Для незалежної України подібне європейське розуміння цілісності історичного процесу як передумови реальної історичної суб’єктності тривалий час залишалося незбагненим “минулим майбутнім”. Мільйони українців роками вислуховували проєвропейські промови вітчизняних політиків з приводу “єдиної інституційної структури”, сліdkували за дискусіями щодо “угодженості та тяглості діяльності”, терпляче очікували “шанування та розвитку вітчизняного законодавства”, завзято вимагали узгодженості зовнішньої діяльності в цілому в контексті політик зовнішніх відносин, безпекової, економічної та з питань розвитку і наївно сподівалися на співпрацю гілок влади та, зрештою, на довгоочікувану реалізацію політик *в межах відповідних повноважень*. Однак раціоналістичне єднання політиків відбувалося виключно у просторі гарних слів. Єдність національного Буття і Часу ніяк не складається у хутко позолочених головах української еліти. Ніяк не формуються більш-менш надійні засади загальнонаціональної фундаментальної онтології. Нормальні українці почуваються вічними заручниками одвічного конфлікту між підпільним минулим і підпільно спланованим майбутнім.

Морально свідоме економічне мислення історика – це логічна підстава морально прийнятної раціональності, практичним виразом якої є, на наше переконання, повноцінне соціальне мислення провідних суб’єктів історичного процесу в умовах адекватного сприйняття історичної реальності. Видатний європейський філософ Ю. Габермас акцентує увагу саме на епістемологічній складовій раціональності. Як він пише, “раціональністю” ми називаємо наявність (у здатних говорити та діяти) бажання здобути бракуючи знання і правильно ними скористатися” [14]. На етапі пострадянської трансформації для українців навіть саме бажання раціоналізму давно перетворилося на серйозну ментальну проблему. Адже ті чи інші “тіньові схеми”, відверто ірраціональні з точки зору загальної логіки національного поступу, виявляються, зазвичай, напрочуд раціональними з точки зору інтересів окремих гравців і окремих команд. А в умовах, коли принцип “командної гри” давно оголошений основою нової суспільної моралі, будь-які спроби сполучити ірраціональний простір вітчизняної “тіньової епістемології” з усталеним простором традиційного

європейського раціоналізму виглядають завданням фантастично складним. Адже той, хто вже збагатився з кастетом на стежинах темного лісу, навряд чи буде особливо перейматися перспективою якихось там нових яскраво освітлених європейських лабіринтів. Навіщо потрібні нові знання, а тим більше їхнє застосування, коли це у підсумку лише актуалізує невизначеність, пов'язану добросовісною конкуренцією? Тобто, навіщо збагачуватися знаннями, коли можна просто збагачуватися? Універсалізм загальносуспільної культури економічної поведінки завжди програє холодному практицизму напрацьованих індивідуальних практик. У даному історичному випадку, здорову жагу пізнання цивілізованих правил співжиття здатне простимулювати лише саме громадянське суспільство, зацікавлене у власному виживанні. Однак, для цього воно саме має достатньо чітко усвідомлювати подібну потребу, а не сподіватися зірвати “Джек-пот” у примітивній “грі без правил”. Феномен перемоги *нелогічності* над *логічністю* дуже цікаво проінтерпретував Вільфредо Парето.

У своїй праці “Як треба писати історію” саркастичний Лукіан із Самосати слушно зауважує, що “будь-які поради переслідують подвійну мету: вчать одне обирати, а іншого уникати”. Зрозуміло, що історики залишається лише швидко з'ясувати, у який спосіб можна обрати саме те, що треба обирати, і, відповідно, як уникнути того, чого краще уникати. Адже тільки так, на думку Лукіана, дослідник у момент зустрічі з визначною подією має шанс не стати схожим на несподівано забагатілого раба, котрий щойно отримав спадок від свого пана, але не вміє “ні накинути як слід плаща, ні порядно їсти”. Але коли історик, як на думку Лукіана, має обмірковувати не *те що сказати*, а *те як сказати*, то він спершу повинен реально мати, *що сказати*. І сказати так, як воно було насправді [15, с. 57]. Однак для початку все ж непогано було б чітко з'ясувати, *що було*, а *чого не було*. Лише після цього, мабуть, є сенс далі з'ясовувати, *як воно було*. Картезіанський концепт “мислю, отже існую” є, у даному випадку, лише засобом узагальнення гіпотез історичного минулого, рівноправних за своєю епістемологічною природою, але таких, що емпірично легітимізуються лише у просторі буттєвого досвіду, у реальній історії.

Фаллібілістична ейфорія концептуально-інтерпретаційного плюралізму нової глобальної доби є не лише реалізацією потреби у новій естетиці наукового мислення, а й наслідком прадавніх прагнень до принципу епістемологічної рівноправності існуючих підходів. Зерно майбутнього картезіанства, кантіанства і поперіанства уперто проростало з мудрості лукіанівського героя Лікіна, який закликав: “Будь тверезим і вмій сумніватися”. Цей іронічний прагматик нагадував ще й про те, що *Брехня* користується значно більшою пошаною: *вона красивіша на обличчя, а тому приємніша*. У той час як Правда, якій немає потреби приховувати подробиці, веде бесіду з людьми з усією жорстокістю, й вони за це на неї ображаються. З точки постмодерної фрагментації пізнавального процесу важко не погодитися лукіанівським висновком про те, що не можна задовольнятися знанням фрагментів, а треба прагнути до розпізнавання цілого [15, с. 67, 69, 71]. Методологічне вирішення цієї дилеми дійшло до нас у вигляді добре відомого “герменевтичного кола” Ф. Шляйєрмахера, котрий органічно поєднав пізнавальні можливості дедуктивного та індуктивного методів і переконливо аргументував незаперечну корисність їх послідовного циклічного застосування. Зрештою, із визнання суверенної єдності та невпинної діалектичної взаємодії частки і цілого й народився славнозвісний системний підхід, котрий свого часу надійно утвердився у радянському науковому просторі, оскільки за своєю сцієнтистською личиною дозволяв приховати вельми сумнівне класове коріння філософської герменевтики.

Цілком очевидно, що Декарт, Кант і Поппер таки дослухалися до поради прагматичного лукіанівського героя стосовно того, що не можна робити якийсь

вибір, “поки всього не піддаси випробуванню”. Адже “недостатньо все побачити і через все пройти, щоб зуміти вибрати найкраще, – потрібне ще дещо, і до того ж найважливіше. (...) Потрібна (...) певна критична і дослідницька підготовка, потрібний гострий розум та думка точна й непідкупна, якою вона має бути, збираючись судити про настільки важливі речі, – інакше все побачене пропаде задурно” [15, с. 75–76]. Немає іншого способу пошуків істини, окрім одного, за Лукіаном найбільш вірного і надійного: “володій здатністю судити і відділяти брехню від істини, відрізняй, подібно до пробірників, повноцінне і справжнє від підробленого – і, озброєний цією здатністю та знанням, розпочинай дослідження предмета нашої бесіди, – інакше, будь певен, ніщо не завадить всякому водити тебе за носа або підганяти лозиною, як барана. Як воду за столом, кожний кінчиком пальців буде пересувати тебе, куди забажає. (...) Звісно, що дуже рідко можна зустріти “сміливу людину, котра наважується визнати, що її було обдурено, й таку, що намагається убезпечити інших від подібного досвіду” [15, с. 78–79, 83, 87–88].

Потреба поєднання кращих здобутків методології історичного та економічного аналізу суттєво загострюється на етапі реценції постулатів європеїзації. Прагматичне розуміння динаміки економічної сфери є передумовою адекватного наукового тлумачення історичного змісту все більш тісного взаємозв'язку зовнішньої й внутрішньої, економічної та соціальної політики.

На етапі свідомого історико-епістемологічного вибору вирішальний вплив справляє національна традиція *об'єктивації* (як процесу і як індивідуальної здатності на рівні особистості). *Об'єктивація* вважається філософами необхідним етапом творення продуктів культури, момент актуалізації особистості, засобом розвитку та комунікації. У ситуації пострадянського переформатування колективної свідомості на основі відродження дорадянської традиції і новітніх європейських цінностей варто згадати, як видатний російський і український філософ М. Бердяєв бідкався з приводу того, що культура, особливо західна, впадає у “гріх об'єктивації”, унезалежнення й невинуватення самодостатності, створених у її просторі об'єктів. Бердяєвський мотив *подолання* культури й культуротворчості зустрів розуміння у майбутніх борців з буржуазною культурою і був розвинутий ними у цілісну ідеологію. Щоправда головну конструктивну пропозицію М. Бердяєва – перехід до творення самого себе й умов свого життя – було викинуто на смітник інтелектуальної історії як таку, що не відповідала колективістській психології творців нового життя. Цікаво, що аналогічні мотиви критики культури можна розгледіти й у знаменитій “Діалектиці Просвітництва” М. Горькаймера й Т. Адорно. Щоправда, попри близькість підходів, між двома стилями мислення зберігається суттєва різниця у тлумаченнях ролі економічних чинників і економічного світогляду індивідів у розгортанні згаданого процесу *творення самого себе й умов свого життя*.

Досить помітно, що за будь-яких суспільних новацій ми шануємо свою давню традицію презирства до стереотипів. На жаль, це занадто часто виливається у презирство до будь-якої системи правил як особливого різновиду стереотипного мислення. Протягом нашої суперечливої історії прагнення до регулярного “перезавантаження” культурної традиції неодноразово породжувало радикальні рецепти реконструкції об'єктивної реальності. Часом цій об'єктивній реальності просто заборонялось існувати за межами свідомості. Як правило, на таких етапах і формувалася найвища, найжорстокіша ціна історичних перетворень, покликаних зламати об'єктивні закони економічного розвитку. Парадоксальним чином буття виявлялося абсолютно залежним від того, чи сприймає його провідний владний суб'єкт. Реальність мала бути лише такою, якою цей суб'єкт її мислив у ту чи іншу історичну мить. Життя у міфі, який неможливо

обґрунтувати економічно, давно встигло перетворитися на стійку національну традицію. У рамках цього міфу розгорталася уся попередня критика капіталізму, сформувалися й усі сучасні викривлення масових уявлень про економічну демократію. У повній відповідності до цих викривлень ми й реалізуємо свою національну стратегію трансформаційного переходу. Попри те, що реальний масив практичного досвіду сучасного капіталізму має зовсім іншу епістемологічну конфігурацію. Подібним похибкам, між іншим, чимало сприяла на наших теренах навіть сама європейська традиція суспільно-системної критики. Економічна обґрунтованість такої критики поки що залишається чималою проблемою і для самих європейців. Однак, на відміну від українців вони давно зробили її повноцінною складовою плюралістичного фахового дискурсу в межах всього континенту.

Юрген Габермас вважає, приміром, що “Діалектика просвітництва” М. Горкгаймера і Т. Адорно є несправедливою стосовно розумного змісту культурного модерну, який закріплено та інструменталізовано у буржуазних ідеалах. Перш за все філософ має на увазі дуже значиму у технічному відношенні “власну теоретичну динаміку”, котра активно підштовхує науки виходити за межі наявного знання. Наголошується інновативний характер раціонального капіталізму. Ще одним суттєвим здобутком Ю. Габермас вважає універсалістські засади права та моралі, котрі втілилися (звісно, з безліччю недоліків) у інститутах конституційних держав, у формах демократичного волевиявлення, в індивідуалістичних зразках формування ідентичності. І, нарешті, не можна забувати продуктивність та креативну силу естетичного досвіду. Ю. Габермас навіть констатує “певну безтурботність у поводженні з (...) досягненнями західного раціоналізму”. Філософа дивує те, як можуть визнані просвітники “так недооцінювати розумний зміст культурного модерну, що все сприймається тільки як сплав розуму й панування, влади і значення” [15, с. 124, 131].

Якщо такого роду питання не втрачають актуальності в межах сучасного інтелектуального простору розвиненої Європи, то що вже говорити про так звані “перехідні суспільства”. У таких суспільствах високі філософські сумніви у безмежних можливостях “інструментального розуму” дуже часто поступаються простим і ефективним запереченням самого цього “інструментального розуму”. “Цілерациональність” часто не спрацьовує навіть у випадку гострої потреби національного самозбереження. Як наслідок, відміняється “будь-яка диференціація основних понять”. Зокрема, нівелюється значення “етичної раціоналізації капіталістичної системи” (а часом і взагалі заперечується історична значимість “спрямованого мислення та ціле раціональних дій і вчинків”) [15, с. 129, 225–226]. Потреба теоретичного самовдосконалення історичної науки на пострадянському просторі є проявом загальних тенденцій розвитку посткомуністичного суспільствознавства. Помітне збагачення теоретичного арсеналу братньої економічної науки слугує яскравим прикладом такого самовдосконалення. Для істориків це має бути достатньо цікавим хоча б з урахуванням певної мотиваційної спорідненості процесів звичної купівлі-продажу окремих товарів та історично дуже своєрідного “перепродажу” окремих соціальних груп, прошарків та цілих верств суспільства укупі з тими високими ідеями, котрі покликані полегшувати концептуалізацію і публічне висловлювання їхніх специфічних інтересів. Психологія історії, навіть без сповідування найзаповзятішого економічного детермінізму, як не крути, все одно достатньо замішана на дріжджах економічного інтересу. Спостерігати це не завжди є великим задоволенням. Однак, не можна не визнати, що врахування цього інтересу у багатьох заплутаних історичних ситуаціях суттєво допомагає втримати у руках добряче заплутану нитку Аріадни. Зовнішня політика і складні процеси європейської інтеграції у даному випадку не є якимось виключенням.

Як вважають економісти, існування єдиної суспільної науки в минулому не було випадковістю так само, як і злитність політичної економії та соціології. Паралельно з критикою ортодоксального марксизму в колах економістів міцніло переконання, що без інтеграції різних наук неможливо виробити правильне розуміння феномену власності. Сучасна політекономія значно частіше, ніж філософія або соціологія, демонструє тенденцію до інтеграції суспільних наук. Прикладом цього можуть слугувати праці, у яких звертається посилена увага на роль соціальних механізмів економіки. У деяких авторів навіть формується уявлення про провідну роль соціальних відносин та соціальної структури суспільства, інструментом яких слугують економічні процеси. Однак розпочате політичною економією дефінування нових соціальних орієнтирів потребує, на думку багатьох дослідників, серйозного переосмислення поширених нині філософських та соціологічних підходів [16].

Економісти давно і плідно працюють над добре знайомою історикам проблемою оптимального сполучення макро- і мікрорівня наукового аналізу. Вони, як і представники сучасної “нової історії”, прагнуть до поглиблення диференціації методологічного інструментарію. Адже, за висновком О. Іншакова, реалії сучасного світу поставили перед економічною теорією завдання, вирішення яких є неможливим на основі її мейнстрімної неокласичної версії у вигляді системи “економікс”, котра включає підсистеми макро- і мікроекономіки. Поряд з цими традиційними підсистемами вже виділяють, наприклад, “мегаекономіку”, “мініекономіку” та “наноекономіку”. Пропонується не дворівнева, а п’ятирівнева концепція основоположної структури змісту економічної теорії. Робиться висновок, що без врахування інтересів суб’єктів усіх структурних рівнів економіки зворотне втілення відповідних стратегічних установок у діяльності економічних агентів є в принципі недосяжним [17, с. 84–86]. Така загальна логічна модель простору людської активності добре знайома сучасному історикові, оскільки вона є відображенням загального процесу радикальної модернізації наукового мислення задля підвищення інновативності.

Історичне мислення є консервативним за своєю природою, і у цьому немає нічого ганебного. Історія – скарбниця досвіду, який залишається островом епістемологічної стабільності, джерелом методів, перевірених багатовіковою практикою. Однак, не секрет, що для історичної науки врахування інтересів усіх учасників історичного процесу є питанням не менш актуальним, ніж врахування інтересів всіх суб’єктів економічної діяльності для науки економічної. Серед суб’єктів та об’єктів економічної та загалом історичної творчості особливе місце займають інституції. Приміром, для розвитку євроінтеграційних процесів питання дієздатності інституцій, визначення їх суспільної ролі взагалі займає абсолютно унікальне місце. Досить часто деякими прихильниками інтеграції, в яку завгодно сторону вся проблема лише до інституційного рівня і зводиться.

Класична праця Дугласа Норта “Інститути, інституційні зміни та функціонування економіки” може слугувати яскравим прикладом потужного евристичного потенціалу поглиблення методологічної взаємодії історії та економіки. В умовах трансформаційних перетворень життєво необхідним стає органічне поєднання творчої економічної думки, наукових висновків та закономірностей з тими реальними перехідними процесами, що відбуваються на шляху до ринкового господарства. Підхід Д. Норта до проблеми економічного зростання сягає набагато далі інструментарію економістів-неокласиків. Він розглядає технологію, народонаселення, ідеологію, політику та інститути. Формується нове розуміння тривалих успіхів та криз суспільства. На переконання дослідника, ринок є структурою, що охоплює різні інститути: закони правила гри, і, що найважливіше, певні кодекси поведінки, типи відносин і зв’язків [18]. У рамках концепції Д. Норта інститути – це набір правил,

процедура відповідностей, моральна та етична поведінка індивідуумів в інтересах максимізації багатства. Інститути – це розроблені людьми формальні (закони, конституції) і неформальні (угоди і добровільно прийняті кодекси поведінки) обмеження, а також фактори примусу, що структурують їх взаємодію. Всі разом вони створюють спонукальну, мотиваційну структуру суспільств та економік. У той же час інституційний розвиток економіки відбувається під впливом взаємодії між інститутами і організаціями, коли перші визначають “правила гри”, а другі є гравцями. Нові інститути за Д. Нормом з’являються тоді, коли суспільство вбачає можливість отримання прибутку, який не може бути отриманий в умовах давно існуючої інституційної системи. Дослідник наголошує на тому, що існує невизначеність. Він підкреслює, і що економічний аналіз може стати історичним, якщо беруться до уваги фактори часу і конфліктів у суспільстві. Систематичне інституціональне пояснення в історичному аналізі є важливою передумовою обґрунтованості досліджень. Значні інституційні зміни відбуваються повільно, оскільки інститути є результатом історичних змін, що формують індивідуальну поведінку. Чим вищою є інституційна непевність, тим вищою стають видатки з операцій.

Розвиваючи свою теорію, Д. Норт переглядає базове поняття раціональності. Він робить особливий акцент на двох концептуальних проблемах: одна з них виникає при сприйнятті людиною світу з його множинністю фактів, інша – при сортуванні цих фактів за важливістю і під час розрахунку оптимального вибору. Аналіз Д. Норта веде до глибокого розуміння ролі інститутів у вирішенні цих проблем. Авторська логіка приводить до думки, що є мало причин очікувати на “інституціональну конкуренцію”. Як відзначає вчений у передмові до своєї праці, історія має значення не просто тому, що ми можемо вчитися на минулому, але й тому, що *сучасність і майбутнє, пов’язані з минулим неперервністю інститутів суспільства*. Вибір, який ми робимо сьогодні або завтра, сформований минулим. А минуле можливо зрозуміти лише як процес інституційного розвитку. Інтегрування поняття “інститутів” у економічну теорію і економічну історію виявилось важливим кроком у розвитку цієї теорії та історії.

Тож, іронія історії таки не дозволила Нобелівському лауреату Д. Норму знехтувати порадою комуніста-практика В. Леніна, котрий, керуючись постулатами історизму, значно раніше закликав “не забувати основного історичного зв’язку, дивитися на кожне питання з точки зору того, як відоме явище в історії виникло, які головні етапи у своєму розвитку це явище проходило, і з точки зору такого його розвитку дивитися, чим дана річ стала зараз” [19, с. 67].

Подібне розуміння спільності завдань економічної та історичної науки і обумовлює процес їх невідворотного методологічного зближення. Цілком зрозуміло, що оскільки суспільні зміни тісно пов’язані з помітними перетвореннями у сфері економічного життя, то, відповідно, й економічні науки залишаються у тісному взаємозв’язку із науками соціальними (і у цьому сенсі немає нічого більш органічного ніж, наприклад, глибинний зв’язок економічної та соціальної історії).

Видатний фахівець у галузі економічного аналізу Й. Шумпетер припускав, що раціональна ментальність заволоділа людським розумом головним чином через економічну необхідність. На його думку, саме завдяки розв’язанню щоденних економічних завдань і сформувалася елементарна людська здатність раціонально мислити й поводитися. Як вважає дослідник, уся логіка виводиться із моделі економічного рішення, тобто *економічна модель – це матриця логіки*. Засівши в людських головах, раціональна звичка під педагогічним впливом позитивного досвіду поширюється на інші сфери діяльності й розкриває людям очі на таку дивовижну річ, як факт. І цей процес не залежить від жодної (а отже й

капіталістичної) форми економічної діяльності. Те ж саме можна сказати і про *мотиви* прибутку та егоїзму. *Докапіталістична людина* є не меншим “хапугою”, ніж капіталістична [20, с. 158–161]. Українці змогли у цьому переконатися на особистому історичному досвіді, зачаровано спостерігаючи за дуже художнім народженням “капіталістичних хапуг” з “докапіталістичних”.

На перших сторінках своєї знаменитої “Теорії економічного розвитку” Й. Шумпетер розглядає специфіку учасника економічного процесу, як члена “великої мережі”, й декларує зовні дуже простий, однак надзвичайно принциповий аспект свого теоретичного підходу – “кожний на кожному етапі розвитку економіки живе за рахунок товарів, вироблених у попередній період, що є можливим тоді, коли виробництво продовжується. Економічний суб’єкт діє на основі даних досвіду а також на основі так само сформованих на основі досвіду підходів та способів. Звісно це не означає, що в його економіці неможливі зміни. Дані так само можуть змінюватися, і кожний буде на це орієнтуватися у міру того, як це помічатиме. Однак, надалі у такому випадку кожний не буде одразу робити по новому, а буде намагатися зберегти якомога більше зі своїх попередніх економічних звичок і буде піддаватися тиску обставин лише у тій мірі, наскільки це необхідно. І навіть ці “вчинки” кожний робитиме за правилами, які містить досвід. Таким чином, картина економіки змінюється не волюнтаристським шляхом, а у кожную мить із прив’язкою до попереднього стану” [21, с. 5–7]. Цілком природно виникає питання про те, за рахунок чого і, зокрема, за рахунок яких звичок і традицій будуть виживати у конкурентному глобальному середовищі мільйони майбутніх українців?

Як влучно висловився Лев Шестов у доповіді про творчу спадщину Плотіна на філософському конгресі в Амстердамі у 1928 р., “розумна історія, котра так добре вміє приховувати від нас те, чого нам бачити не дозволяється, разом з тим у своїй примхливій непостійності залишає ледве помітні щілини, через які інколи допитливий погляд може дещо підглядіти” [22, с. 386]. Справжня демократизація означає суттєве підвищення прозорості суспільних процесів, радикальне розширення цих самих “щілин” історії в інтересах громадського моніторингу історичних процесів. І саме демократія відкриває якісно новий простір для розвитку повноцінного історичного мислення. Однак, звісно, що треба ще й відчувати саму потребу розвитку такого мислення, бути морально та інтелектуально готовим до такого розвитку і, зрештою, знаходити для цього мислення та його результатів практичне суспільне застосування. Поставити людину “в центр нації” означає поставити її в самісінький центр економічного життя нації. Однак, щоб оцінити свій новий стан не віртуально, а реально сама людина має навчитися розуміти ключові проблеми економічного життя. Тільки тоді вона зможе вчасно запобігти будь-яким спробам історичного ошуканства. Величезна відповідальність демократичної влади полягає у тому, щоб по-перше, допомогти людині здійснити такий особистий прорив у пізнанні фундаментальних засад соціальної дійсності, а по-друге, вчасно виконати свою частину роботи у справі оптимізації суспільних пріоритетів.

Коментуючи праці Й. Шумпетера, економісти зауважують, що їм пощастило, оскільки вони отримують можливість прочитати загальну історію людського духу, написану їх колегою по професії [23]. Тож чому б істориків без зайвої політизації не зробити більш рішучий крок назустріч і не скористатися можливостями економічного реалізму для предметного з’ясування практичного змісту сучасної історії, її фундаментальних, суто матеріалістичних тенденцій. Якщо це, для прикладу, зможе допомогти вчасно відрізнити “європейське золоте теля” від “європейського солом’яного бичка”, то така спроба уже стане виправданою.

Приміром, знайомство зі специфікою функціонуючої соціальної ринкової економіки європейського зразку давно довело елементарну істину – у самісінькому центрі демократії мають постійно перебувати інтереси *споживача*. Якість товарів і послуг, які він споживає, є безпосереднім змістом європейських соціальних стандартів, виставлених у кришталевій вітрині політичного європеїзму. У свою чергу, ця якість (як, до речі, й широта асортименту товарів і послуг) визначаються якістю та загальною ефективністю національної праці (у виробничій сфері та сфері послуг). Рівень масового споживання і конкурентоспроможність національної економіки пов'язані найбезпосереднішим чином. Таким чином, варто замислитися над тією обставиною, що різниця у соціальних стандартах є об'єктивним результатом різниці у продуктивності праці та, відповідно, різниці у національних рівнях ефективності загальних моделей обміну товарами і послугами. Подолати різницю у продуктивності праці, різницю загальноекономічної ефективності народногосподарських комплексів ще ніколи не вдавалося шляхом простої заміни прапорів. Рівень життя й сама якість життя громадян – це перш за все результат наполегливої та чесної роботи самих громадян. Будь-які спроби нехтування їхньою працею, або й взагалі самою можливістю такої праці, навіть європейську державу невідворотно перетворюють на підмандатну територію, існування якої можна буде забезпечити лише на глобальній паперті за рахунок сезонного завозу позичених грошей і результатів праці чесних трударів навколишнього світу.

Історія соціальної ринкової економіки переконує у тому, що чесні й працьовиті громадяни національної держави повинні бути перш за все потрібними один одному. Якщо цього немає, то такі громадяни ніколи не матимуть перспективи. Нікого не турбуватиме їхня кількість чи їхня якість. Зрозуміло також і те, що вони ніколи не будуть конкурентоспроможними на європейських теренах. Основоположник емпірико-матеріалістичної теорії пізнання Д. Локк концептуально оформив доктрину лібералізму і виявився одним із фундаторів сучасної європейської ментальності. Цей мислитель став свого часу ініціатором критики на адресу меркантилістів і одним з найближчих попередників трудової теорії вартості. Він, зокрема, наголошував на тому, що праця – це мірило вартості товарів, і звідси робив висновок, що приватновласницькі відносини – це одвічний атрибут людського співжиття. В контексті цього філософ наполегливо закликав до розвитку не лише торгівлі, а й промисловості. Його методологія слугувала основою всієї наступної класичної буржуазної політекономії. Про це варто пам'ятати на етапі сучасної української робінзонади у європейських коридорах влади. Треба пам'ятати про повагу до чесної праці як засобу формування справжньої європейської свідомості, тобто цю працю теж потрібно “робити історією”. Адже у кінцевому підсумку саме раціональний історичний досвід продуктивної спільної праці всієї нації “творить” справжнього суб'єкта всесвітньо-історичного процесу. Тривале абсолютне домінування “людини з рушницею” – це малоперспективна форма цивілізаційної конкуренції, доступна навіть сомалійським піратам.

Історик у своєму пізнанні людини та її життєпростору просто приречений до нового розуміння сучасних економічних реалій, котре не підміняє собою історичної науки, а лише збагачує її зміст, поглиблює її розуміння та, зрештою, відчутно підвищує її суспільний авторитет. Втрачене (а можливо й досі не набуто) бачення України як цілісного організму (а українців – як вільних особистостей) потребує фундаментальних епістемологічних підстав, здатних задовольняти потреби сучасних пошуків наукової істини про самих себе. У нашій історичній ситуації час скористатися пізнавальним потенціалом парадигми “Держава як витвір мистецтва”, запропонованої видатним істориком культури Я. Буркхардтом. Оцінка досвіду свободи – це суто практичне завдання. Важливе

джерело досвіду свободи – вільний діалог з приводу свободи і рабства. Культура такого діалогу, його етичний зміст і спрямованість є не лише виявом практичного досвіду, а й формою його реалізації. Цей діалог органічно поєднує *логічну* і *ціннісну* складову історичного світогляду. Економічна й соціальна сфера – є найочевиднішим історичним підсумком синтезу логіки й аксіології у реальній історії. А сама здатність до продуктивного економічного мислення визначає, у кінцевому підсумку, реальну історичну суб'єктність і окремих індивідів, і національних спільнот. Не колективна медитація, а тверезий розрахунок визначає остаточний результат національно-визвольних змагань. Тобто результат такого пошуку спільної свободи, який не приховує за брехливими карнавальними обладунками нового видання панщини.

Ще у рекомендаціях Парламентської асамблеї Ради Європи (ПАРЕ) 1996 р. щодо вивчення історії в Європі було підкреслено: “Історична освіта має бути вільною від політики. Історія для істориків, а не для політиків та ідеологів”. Комітет міністрів Ради Європи 31 жовтня 2001 р. ухвалив “Рекомендацію Rec (2001) 15 про викладання історії в XXI столітті в Європі”. У цій рекомендації метою навчальних заходів, пов'язаних із засвоєнням культурної спадщини називається “наповнення змістом майбутнього через краще розуміння *минулого*”. Підкреслюється роль викладання історії у справі поглиблення зв'язків довіри та терпимості як всередині країн, так і між державами. На думку розробників документу, викладання історії в демократичній Європі має бути вирішальним фактором примирення, визнання, взаєморозуміння та взаємної довіри між людьми; розвивати інтелектуальні аналітичні здібності та інтерпретувати інформацію в критичний і відповідальний спосіб через діалог. Історична освіта покликана бути “інструментом, який запобігатиме злочинам проти людства”. Як, зокрема, зазначається, “викладання історії не може бути інструментом ідеологічного маніпулювання, пропаганди або підтримки ультра націоналістичних, ксенофобських, расистських або антисемітських та сповнених нетерпимості цінностей”. Рекомендація оголошує несумісною зі Статутом Ради Європи популяризацію хибної історії шляхом: фальсифікації історичних фактів, підробленої статистики, підроблених зображень і т. п.; концентрації уваги на одній події, з тим, щоб виправдати або замовчувати іншу подію; зміненого представлення минулого в пропагандистських цілях; гіперболізованої націоналістичної версії минулого, здатної породити протиставлення “ми” – “вони”; неправдивого представлення історичних записів; заперечення історичних фактів; пропуск історичних фактів. Викладання історії має розвивати вміння критично мислити, робити незалежні й об'єктивні судження, формувати здатність протистояти маніпуляціям. З боку Ради Європи лунає заклик до “вивчення всіх вимірів європейської історії, не лише політичного, але й економічного, соціального та культурного”. Не залишається поза увагою і серйозна необхідність “критичного вивчення зловживань історією”. Підкреслюється продуктивність міждисциплінарного і полідисциплінарного підходу, що реалізується шляхом налагодження зв'язків з іншими дисциплінами.

Заслуговує також на серйозну увагу, ухвалена 6 липня 2011 р. Рекомендація Rec (2011) 6 Комітету міністрів РЄ державам членам про міжкультурний діалог і образ Іншого у викладанні історії. У документі відзначається важливість “розуміння історії”. Рекомендація базується на принципах, викладених у Білій книзі про міжкультурний діалог – “Жити разом у рівній гідності” (2008 р.). Як прямо говориться, “викладання історії базується на знаннях і повазі до інших у якості вирішального фактора створення атмосфери, що характеризується ідеєю “жити разом у рівній гідності”. У документі наголошується на тому, що викладання історії є невід'ємною частиною виховання демократичної громадянськості, особливо з урахуванням зростаючого інтересу до історичних

питань у політичних дискусіях в цілому. Метою викладання історії в контексті міжкультурного діалогу називається, окрім усього іншого, “виявлення й критичний аналіз стереотипів, шаблонних образів, упередженості, застарілих поглядів і тлумачень, що не відповідають дійсності або здатні породити справжнє непорозуміння або, у більш широкому плані, викривлені образи інших”. Метою є також “попередження напруги конфліктів у складних ситуаціях і поглиблення процесів примирення в конфліктних і постконфліктних ситуаціях, й перш за все там, де культурне багатоманіття, в широкому сенсі слова, використовується або використовувалося у конфліктах політичного характеру”. Йдеться про “розширення можливостей для майбутніх громадян надавати свою, у повній мірі інформовану згоду на те, щоб “жити разом” у складних ситуаціях, які змінюються, коли розвиток є здебільшого непередбачуваним або неочікуваним”.

Надзвичайно суттєвою з точки зору новітніх українських умов видається більш рання Рекомендація № R (97) 20 щодо “hate speech” (висловлювань, що несуть в собі почуття ненависті). “Hate speech”, у даному випадку, визначається як “будь-які висловлювання, що пропагують, підбурюють, підтримують або виправдовують расову ненависть, ксенофобію чи антисемітизм”. На рівні Комітету міністрів було наголошено, що “hate speech” може завдавати значної шкоди у випадку їх поширення через засоби масової інформації.

Хоча К. Мангейм і був глибоко переконаний в неможливості повного звільнення від ідеології та від світоглядної заангажованості, тим не менш будь-який нормальний історик охоче підпишеться під європейською вимогою щодо відмови від використання історії для різного роду ганебних ідеологічних маніпуляцій. Об’єктивно існуюча ідеологія, світоглядні установки – це одна справа, а ідеологічні маніпуляції – вже зовсім інша. І обґрунтованість європейських підходів, у даному випадку, є цілком очевидною. Насправді ефективно протидіяти спробам фальшування реальної “картини світу” і “горизонтів досвіду” насправді можна лише одним єдиним – вихованням нормальної культури критичного мислення і поширенням нормальної системи цінностей. Лише відповідна індивідуальна здатність розрізняти правду і брехню є надійним гарантом самозахисту особистості від маніпулятивних псевдопросвітницьких ініціатив різноманітних політичних авантюристів. Творча дискусія між критично мислячими людьми, які до того ж сповідують нормальну, тобто гуманістичну систему цінностей за будь-яких розбіжностей у поглядах на історичне минуле не становитиме загрози ані для сьогодення, ані для майбутнього. У цьому головний сенс європейського розуміння культурно-цивілізаційного діалогу, який насправді може розвиватися лише між вільними особистостями, здатними мужньо опираються безсоромному промиванню мізків. Найважливіше завдання вітчизняних наук гуманітарного циклу в цілому, й науки історії зокрема – не лише навчити людей “жити разом”, а й зародити глибоко в душах українських громадян саме бажання жити разом. Це є головною передумовою виходу з нинішньої найглибшої за усю українську історію духовної, політичної та економічної кризи.

Поль Рікер конкретизував цю ж саму думку під кутом зору не лише філософії історії, а й філософії права, зауваживши, що “поняття публічного простору виражає, передусім, умову плюральності, котра постає як результат поширення міжлюдських відносин на всіх тих, кого міжособові між “Я” і “Ти” залишають назовні як третього. У свою чергу ця умова плюральності характеризує бажання жити разом певної історичної спільності – народу, нації, регіону, класу etc., – яка сама не може бути зведена до інтерперсональних відносин. Саме цьому бажанню жити разом політична інституція надає структуру, відмінну від усіх охарактеризованих вище систем, як “порядків визнання”. Слідом за Ханною

Арендт філософ називає владою “спільну силу, яка є результатом цієї волі жити разом і яка існує лише доти, доки ця воля лишається ефективною, як свідчать гіркі досвіди, коли цей зв’язок руйнується, даючи таким чином негативну нагоду підтвердження його значення” [24, с. 38–39].

У цьому сенсі доцільно, мабуть, нагадати також про життєве кредо Томаша Гарріга Массарика, який наполегливо наголошував на “пріоритеті наукової істини перед ідеологічними міркуваннями”. На думку першого президента незалежної Чехословаччини, “запобігти національному самогубству можна було тільки відмовившись від міфу, визнавши справжній хід історії, а роздуми про велич народу мали базуватись не на обмані, а на об’єктивному і чесному дослідженні власної історії та національного характеру” [25, с. 46]. Як у своєму знаменитому есе “Про свободу” пристрасно стверджував Джон Стюарт Міль, свобода і демократія – це не лише публічна демонстрація власної гідності, а й не менш послідовна повага до гідності іншого. Українська національна єдність – не стільки питання правового примусу, скільки проблема бажання, внутрішньої готовності й практичної зацікавленості громадян “жити разом”, жити у злагоді, в атмосфері продуктивної кооперації та поваги один до одного.

У даному сенсі європейська налаштованість на вивчення всіх вимірів Європи (не лише політичного, але й економічного, соціального, культурного) є, безперечно, корисним орієнтиром і для *вивчення усіх вимірів України*. Посилена увага до економічного виміру є, у нашому випадку, кричущою потребою з огляду на реальну перспективу загального колапсу національної державності в умовах дуже дивного ставлення до власності й грошей. Але ж, за словами Ш.-В. Ланглуа і Ш. Сеньобос, “власність – інституція змішана: економічна, суспільна й політична” [26, с. 216]. Нерозуміння цього багатьом правителям виходило боком. Бажання “жити разом” багато в чому залежить від реальної соціально-економічної ситуації у державі й індивідуальної здатності громадян до вибору оптимальних економічних рішень. Поглиблене вивчення “усіх вимірів” українського громадянина, якого підступно випхали на арену давньоримського Колізею є, можливо, ще нагальнішим завданням новітньої буремної доби. За визначенням реформи передбачають суттєві зміни у механізмі функціонування об’єкту. Можлива зміна основоположних принципів, що призводить до принципово нового результату. Як наголошують фахівці, не варто плутати “реформу” з “удосконаленням” або “модернізацією”. Реформа – це докорінний перелом усталених процесів, традицій тощо. Й саме таке жорстке тлумачення використовується у процесі історичного аналізу. Світовий історичний досвід економічних реформ – серйозний виклик для вітчизняної історичної науки, який очікує на адекватну відповідь. Ще Роза Люксембург свого часу глибоко замислювалася над питанням про те, що ж, у підсумку, є кращим – реформа чи революція [27]? Чому ж над цією проблемою так кволо замислюються наші патентовані риночники й демократи? У революціях ми розбираємося, а от з досвідом реформ справи кепські. Тож випадає надолужувати втрачене за тривалий період безкомпромісної боротьби з ідеологією “реформізму” та “економізму”.

Список використаних джерел

1. Ясь О. Історик і стиль. Визначні постаті українського історіописання у світлі культурних епох (початок XIX – 80-ті роки XX ст.): Монографія: У 2 ч. / за ред. В. А. Смолія. – К.: НАН України: Ін-т історії України, 2014. – Ч. 1. – 587 с.; Колесник І. Українська історіографія: концептуальна історія / За ред. В. Смолія. НАН України. Інститут історії України. – К.: Вид-во “Фенікс”, 2013. – 566 с.
2. Коннертон П. Як суспільства пам’ятають / Пер. з англ. С. Шліпченко. – К.: Ніка-Центр, 2004. – 184 с.
3. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст. – У 3-х Т. – Том. 3. Час світу / Пер. з фр. Г. Філіпчук. – К.: Основи, 1998.
4. Богданов А. А. Вопросы социализма. – М., 1990. – С. 352–355. [Електронний ресурс]. – Доступ до матеріалу: http://az.lib.ru/b/bogdanow_aleksandr_

aleksandrowich/text_0020.shtml 5. *Зовнішня політика України в умовах глобалізації*. Анотована історична хроніка міжнародних відносин (1991–2003) / За ред. С. В. Віднянського. – К. : Генеза, 2004. 6. *Гржежевська Н. І.* Роль держави у забезпеченні конкурентоспроможності національної економіки в умовах глобалізації // Теоретичні та прикладні питання економіки : Зб. наук. пр. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2008. – Вип. 15. – С. 178. 7. *Маркс К., Енгельс Ф.* Манифест Комуністическої партії / Маркс К., Енгельс Ф. Сочинения. – 2-е изд. – Т. 4. – М.: Политиздат, 1955. 8. *Єщенко П. С.* Конкурентоспроможність національної економіки в умовах невизначеності моделі економічного розвитку // Теоретичні та прикладні питання економіки : Зб. наук. пр. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2008. – Вип. 15. – С. 10. 9. *Эванс-Причард Э.* История антропологической мысли / Эдвард Эванс-Причард / Пер. с англ. А. Л. Елфимова; ст. А. А. Никишенкова. – М. : ИФ “Восточная литература” РАН, 2003. 10. *Нуриэль Рубини*: модернизация России может не состояться. [Електронний ресурс]. – Доступ до матеріалу: http://www.infox.ru/business/finances/2010/02/03/Intyervyu_s_profyess.phtml 11. *Ковалев С. Н.* Альтернативная история – экономическое мышление в исторической науке / Интернет-конференция: “20 лет исследования QWERTY-эффектов и зависимости от предшествующего развития (15.04.05-5.06.05) [Електронний ресурс]. – Доступ до матеріалу: <http://www.ecsocman.edu.ru/db/msg/210643.html> 12. *Михальченко М. І.* Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. – Дрогобич: ВФ “Відродження”, 2004. 13. *Конституційні акти Європейського Союзу*. Частина I / Упор. Г. Друзенко; заг. ред. Т. Качки. – К. : Юстиніан, 2005. 14. *Хабермас Ю.* Философский дискурс о модерне. Пер. с нем. – М.: “Весь Мир”, 2003. [Електронний ресурс]. – Доступ до матеріалу: http://www.krotov.info/lib_sec/22_h/hab/haber_0.htm 15. *Лукиан*. Гермотим или о выборе философии // Лукиан. Избранная проза / [пер. с древнегр. ; сост., вступ. стат. и коммент. И. М. Нахова]. – М. : Правда, 1991. 16. *Кузнецова А. П.* Социальные механизмы собственности / Собственность в XX столетии. Часть 1. Собственность как социальный институт в XX столетии: теоретический аспект. – М.: РОССПЭН, 2001. – 960 с. 17. *Иниаков О.* Структурное уточнение содержания экономической теории: потенциал многоуровневого мезоподхода // Российский экономический журнал. – 2003. – № 3. – С. 84–86. 18. *Див. Норт Д.* Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. [Електронний ресурс]. – Доступ до матеріалу: <http://www.sozioego.ru> 19. *Ленин В. И.* Полн. собр. соч. – Т. 39. 20. *Шумпетер Й. А.* Капіталізм, соціалізм і демократія / Пер. з англ. – К., 1995. – 528 с. 21. *Schumpeter Joseph A.* Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung: Eine Untersuchung über Unternehmerrgewinn, Kapital, Kredit, Zins und den Konjunkturzyklus. – 7. Aufl., unveränd. Nachdr. d. 1934 erschienen 4. Aufl. – Berlin, 1987. – S. 5–7. 22. *Шестов Л.* Плотин. / Плотин. Эннеады. – К., 1995. 23. *Автономов С.* История от Шумпетера (предисловие к русскому изданию) / Шумпетер И.А. История экономического анализа. [Електронний ресурс]. – Доступ до матеріалу: <http://ek-lit.agava.ru/shum2pred1.htm> 24. *Рікер П.* Кто є суб’єктом права? / Рікер П. Право і справедливість / Пер. з фр. – К. : Дух і Літера, 2002. 25. *Віднянський С. В., Мартинов А. Ю.* Об’єднана Європа: від мрії до реальності. Історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу (Друге вид.). – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська Академія”, 2011. 26. *Ланглуа Ш.-В., Сеньобос Ш.* Введение в изучение истории / пер. с фр. А. Серебряковой. – М., 2004. [Електронний ресурс]. – Доступ до матеріалу: <http://eknigi.org/istorija/89625-vvedenie-v-izuchenie-istorii.html> 27. *Люксембург Р.* Социальная реформа или революция. – М. : Политизд., 1959. – 134 с.

Олег Горенко

СТИЛЬ ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ ИСТОРИКА И ПРАГМАТИЗАЦИЯ ИСТОРИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ

Статья посвящена проблемам продуктивной междисциплинарной коммуникации в современном историописании. Оцениваются перспективы более активного использования потенциала экономической логики в исторических исследованиях. Рассматриваются вопросы прагматического учёта воздействия глобальных и европейских процессов на ход национальной истории.

Ключевые слова: экономическое мышление, междисциплинарность, модернизация, национальные интересы, историческое мировоззрение.

Oleh Gorenko

**THE STYLE OF ECONOMIC THINKING AND THE NEEDS TO PRAGMATIZE
HISTORICAL CONSCIOUSNESS**

The article deals with the problems of effective interdisciplinary communication in modern historiography. The perspectives to apply actively a potential of economic logic for historical research is evaluated. The question to consider pragmatically the influence of global and European processes on national history is studied.

Key words: economic thinking, interdisciplinary approach, modernization, national interests, world outlook.